

Research Paper

Investigating the Relationship Between Perceived Impact of Terrorist Attacks, Resilience, and Religious Beliefs on Death Anxiety in Students in Islamabad

Ayesha Khan¹, Rafiqh Nasrin²

1. Department of Psychology, University of Wah, Rawalpindi, Pakistan.

2. Islamabad model college for girls, i-8/3, Islamabad, Pakistan.

Citation Ayesha Khan , Rafiqh N. [Investigating the Relationship Between Perceived Impact of Terrorist Attacks, Resilience, and Religious Beliefs on Death Anxiety in Students in Islamabad (Persian)]. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2023; 29(3):94-117. <http://dx.doi.org/10.32598/ijpcp.28.2.4060.1>

doi <http://dx.doi.org/10.32598/ijpcp.28.2.4060.1>

Received: 22 Sep 2021

Accepted: 06 Jun 2022

Available Online: 01 Jul 2022

Key words:

Terrorist attacks, Resilient attribute, Religious beliefs, Death anxiety, Individuals

ABSTRACT

Objectives The present research aims to explore the perceived impact of terrorist attacks on death anxiety in terms of dread, lack of control, and extent of exposure. In addition, this study is conducted to explore the moderating effect of resilience attributes and religious beliefs.

Methods In this study, the samples include 359 students (directly perceived = 159, and indirectly perceived = 200). The students were in the age range of 15 to 22 years. The samples were collected from Islamabad City and Rawalpindi City, Pakistan. A total of 223 of the participants were male with a mean age of 18.97 years and a standard deviation of 2.48, and the remaining 136 participants were female with a mean age of 18.53 and a standard deviation of 2.68. The data were collected through the perceived impact of terrorist attack scale (Khan & Rafiq, 2016), the death anxiety scale (Templer, 1970), the resilience scale for adults (Friborg, 2003), and the religiosity questionnaire (Rafiq & Shehzadi, 2013). We used the quantitative research method in this study. After the data collection, they were analyzed using the SPSS software, version 23. Meanwhile, descriptive statistics, correlational analysis, and moderation was done.

Results The results of the correlational analysis indicated that the perceived impact of terrorist attacks (dread, lack of control, and extent of exposure) was significantly and positively ($P \geq 0.001$) associated with death anxiety among directly and indirectly perceived individuals; however, directly perceived individuals were less fearful about death when compared to indirectly perceived individuals. Religious beliefs and resilience attributes had moderating effects on the relationship between the perceived impact of terrorist attacks and death anxiety.

Conclusion According to the findings, we can conclude that the belief about the hereafter, the presence of God, and coping may reduce death anxiety more in directly exposed individuals compared to indirectly exposed people.

* Corresponding Author:

Ayesha Khan (MPhil)

Address: Department of Psychology, University of Wah, Rawalpindi, Pakistan.

Tel: +98 (321) 9950822

E-mail: ayeshainam946@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Terrorism is one of the world's biggest challenges nowadays and its causes and consequences are difficult to specify. It induces terror and fear in the public and causes people to be victimized both directly (physically) and indirectly (psychologically). Pakistan is included in countries where such cruel acts (suicide bombing, target killings, and serial bombing) occur almost regularly in the past few years. Researchers believe that in such situations, people may have a higher level of death anxiety. A terrorist attack is defined as the threatening or actual use of illegal force and violence by a nonstate actor to achieve a political, economic, religious, or social purpose through fear, compulsion, or intimidation. According to the global terrorism database (GTD), terrorism reached a new level after the attack on the Twin Towers on September 11, 2001. This attack had Middle Eastern and European roots, and it has religious and secular dimensions.

Terrorism is defined as the deliberate acts of violence against civilians to fulfill some ideological, religious, or political goals [1]. Since September 11, 2001, the world has spent hundreds of billions of dollars on counterterrorism measures against 4 hijackings [2]. Terrorism is a very complex subject, and many researchers have shed light on it, maintaining that there are numerous reasons and causes involved in such acts. Terrorist attacks in Pakistan have taken 36 495 lives and injured 27 985 persons in recent years as a result of 3482 bombings and 281 suicide attacks [3].

Ethnicity, illiteracy, population growth, income inequality, high unemployment rate, inflation, poverty, high political instability, and injustice are the factors that contribute to terrorism in Pakistan [4, 5, 6]. Pakistan is playing its role as a front line against terrorism after 9/11. As a result, such measures are increasing day by day in the country. The psychological well-being of individuals is harmed because of these terrorist actions. According to some research conducted in Pakistan, terrorist activities have affected the mental health of people [5, 6, 7]. Terrorist attacks have an impact on people's mental health as they get anxious, worried, and depressed as a result of such attacks. The majority of the time, people are emotionally upset and ill. And, given the recent wave of terrorism that has left people fearful for their safety as well as for their families, they do not consider themselves or their families safe and secure in this environment. They are also fearful

about death and such uncertain fearful situations induce death anxiety among them. To address this problem, a collaborative and non-judgmental approach is important [8]. Terrorist attacks in Pakistan produce a huge and ongoing kind of insecurity among the public as this dread disturbs their routine life along with their financial setup [9].

Research on the public perceptions and the psychological impacts of terrorist attacks has increased in recent years in Western countries because of the occurrence of several high-profile incidences, such as the terrorist attacks of September 11, 2001, and the Madrid and London bombings of 2004 and 2005, respectively [10, 11, 12, 13, 14]. According to the previous literature, the perceived impact of terrorist attacks includes 1) harming people physically during direct attacks, 2) illness and injury because of toxic substances released in the surrounding (e.g., bomb explosions), 3) disturbed daily life activities by causing secondary stressors (e.g., access to services, such as health care and transportation), 4) psychological distress to those who are directly and indirectly exposed to terrorism, and 5) damage to mental and physical health as a result of intensified fear response [15]. However, these studies have explored the effects of terrorism on mental health. No study has been conducted to investigate the impact of terrorist attacks on death anxiety among directly and indirectly perceived individuals. The present study aims to fill this gap using information from individuals who perceived terrorism from news content or other sources along with those who are the direct victim of terrorist attacks.

Anxiety is an emotion characterized by concerned thoughts, strained feelings, and bodily changes, such as increased blood pressure [16]. Anxiety has many types; one type is death anxiety. Death Anxiety is a psychological phenomenon defined as the dread of destruction, fear of life hereafter, and worries of becoming nothing at all [17]. Fear of death is not a single variable, rather it includes several aspects, such as the loss of individuality, loneliness, or isolation [18]. Studies indicated that constant and prolonged exposure to dreadful and threatening situations, such as terrorist activities, enhances the vulnerability of getting anxious about death [19]. A study was conducted on university students' level of terrorism catastrophizing, perceived stress, and death anxiety [9]. The finding of this study indicated that terrorism catastrophizing and perceived stress were the considerable and significant predictors of death anxiety. Terrorism is an inevitable reality in the present situation, and the whole world is trapped in its brutal jaws of it. It has been found that constant and prolonged exposure to threatening and

combat situations, such as terrorist activities, enhances the vulnerability to obliteration anxiety and fear of death [19].

Resilience is the ability to recover from illness or misfortune. The psychological meaning of resilience is the ability to cope with stressors of daily life activities. The term, resilience, is defined as the ability to recover or spring back [20]. Resilience is considered a set of attributes that help people overcome and successfully cope with adversity and danger [21]. Some researchers have found that repeated exposure to traumatic events can desensitize individuals, creating invulnerability to reduce psychological and physiological distress following future adversities by enhancing their coping ability [25]. Several factors increase resilience to traumatic situations, including the capacity to deal with trauma, mental and physical preparation for the trauma, and past experiences of successful and spontaneous recovery from trauma. Every individual has some degree of resilience while few may be more resilient to one kind of stress than others. In situations where terrorism has become prevalent, collective training, such as methods to cope with these threatening situations is common among people [22]. A study on male traffic police wardens (as the easy targets of terror attacks among security forces) in Lahore City, Pakistan, found a significant negative relationship between resilience and catastrophizing impact of terror attacks [23]. Exposure to a terrorist threat causes physical harm and shatters an individual's belief and faith about a safe world; however, it simultaneously increases the coping ability of those who face such attacks [24]. Some researchers have found that death anxiety is a perceived inability to achieve major life ambitions and goals and a sense of regret. Death anxiety decreases the coping ability of an individual [25, 26, 15]. We need to educate people to cope with dreadful situations through resilience. This study explores the moderating role of resilience in dreadful situations, such as terrorist attacks. In the samples of Chinese patients, resilience was found to be a protective factor related to anxiety and depression and a protective factor during the pandemic situation [27].

Religion provides a basic framework for addressing and answering death and dying-related questions [18]. Religion indicates that individual differences in death anxiety are mostly caused by their religious belief, rituals, and attitudes. Religious beliefs are the mental representation of an attitude, positively oriented toward the likelihood of something being true [28], while religious behaviors are the rituals that are motivated by religious beliefs [29]. People who believe in the existence of God experience low death anxiety [30]. It is also considered one of the

factors that enhances the individual's coping ability by changing their perspective about life and hereafter and leads them toward a positive path by giving them knowledge about various topics, such as the purpose of life, the meaning of life, and reasons for their creation [31]. People who believe in the existence of God experience low death anxiety [30]. Several studies have reported a moderate relationship between religiosity and death anxiety among Muslim samples from outside the United States [32]. People who believe in the existence of God experience low death anxiety compared to non-believers [30]. A study was conducted to investigate the relationship between religious beliefs and resilience in academic students who had experienced any traumatic event [16]. The results indicated that the practice of religious beliefs improved resilience in students who were injured or witnessed these traumatic events [16]. Religious beliefs boost optimism, resilience, and hope, which reduce death anxiety [33]. Religious coping was revealed to be one of the most important predictors of death anxiety in the elderly [34].

A study was conducted to investigate the relationship between religious beliefs and resilience in students who experienced any traumatic event. The results of the study indicated that the practice of religious beliefs improved resilience in those students who were injured or witnessed these traumatic events [8]. Religious beliefs can provide support through the following ways: enhancing acceptance, endurance, and resilience as they generate peace, providing self-confidence and a sense of purpose, forgiveness toward the individual's failures, self-giving, positive self-image, and preventing depression, fear, and anxiety [35].

Terrorism is an inevitable reality in the current world as numerous studies have been conducted concerning this subject in Western countries. Pakistan is also facing such terrible situations, however, people are continuing their normal routine life. Literature is scarce on related variables in Eastern countries. The present study will add to this topic's literature for future researchers. Accordingly, religious beliefs are protective factors in reducing death anxiety resulting from terrorist attacks both directly and indirectly perceived individuals.

Study Objectives

This study aims to explore the following objectives:

To explore the perceived impact of terrorist attacks in terms of dread, lack of control, and extent of exposure to terrorist attacks on the experience of death anxiety among directly and indirectly perceived individuals.

To explore the moderating effect of resilience attributes and religious beliefs in the relationship between the perceived impact of terrorist attacks and the experience of death anxiety.

Methods

Study Samples

The samples were selected via convenience and purposive sampling techniques. We used the quantitative research method in the study. The samples consisted of 359 students, studying in schools, colleges, and universities of Islamabad City and Peshawar City, Pakistan. A total of 70 students were selected from the Army Public College and 89 students were selected from the Bacha Khan University as they were directly exposed to terrorist attacks. The participants for the indirectly exposed category were selected from educational institutions. A total of 50 students were selected from the Federal Medical and Dental College, 120 students from I.M.C.G (Postgraduate) F-7/2 Islamabad, and 30 students from L.M.C.B, G-10/4 Islamabad. Accordingly, the samples helped to compare the direct and perceived impact of terrorist attacks among students of different ages and different educational levels. The distribution of the sample in terms of age was 15-17 years (n=106) and 18-21 years (n=253). The mean age of the samples was 18.70 and the standard deviation (SD) was 2.59. The distribution of the participants in terms of the level of education is given as follows: F.A./F. Sc (n = 132), BA/B. Sc/BS/ BBA (n=152), and M.A/M. Sc/MS/ M. Phil/ M.B.B.S (n=76). Thus, the samples consisted of more participants currently studying their BA/B. Sc/BS.

Inclusion Criteria

The directly perceived individuals were those who were the victim of terrorist activities while those who perceived it through exposure to different social media sites, such as news content, YouTube, and so on were under the category of indirectly perceived individuals.

Exclusion Criteria

The samples in the intensive care unit or rehabilitation centers were not included in this study.

Study Instruments

Following are the four instruments that were used in the present study along with the demographic sheet.

Perceived Impact of Terrorist Attack Scale

This scale was developed by the author of the thesis by Ayesha Khan under the supervision of Dr. Nasreen Rafiq (2016). This questionnaire is based on the risk perception theory of Combs, Fischhoff, Slovic, Lichtenstein, and Read (1978). This questionnaire is in line with the aim of this study, which is to measure the perceived impact of terrorist attacks. The present scale is based on 4 factors of the author's theory of risk perception: dread, lack of control, knowledge of risk, and the extent of exposure. A self-constructed scale of 27 items was developed from which 18 items were selected, based on the above factors. Then, they were divided into 3 dimensions: extent of exposure, lack of control, and dread. The participants responded to each dimension-related item on a 6-point Likert scale ranging from 1 (not at all) to 6 (to a greater extent). Item 23 was inversely scored. At first, this scale was administered to a sample of 95 individuals to establish its psychometric properties and reported the reliability coefficient of $\alpha = 0.75$ for the full scale.

Death Anxiety Scale

The death anxiety scale (DAS) is a self-report measure that is used in populations facing life-threatening illnesses [33]. DAS includes 15 items that are intended to be rated on a dichotomous scale (true/false) [21]. Higher scores represent a greater amount of fear and anxiety of death in the respondent. Good internal consistency of 0.76 was obtained with 31 participants through the Kuder-Richardson Formula 20 [7] which indicated that the scale is consistent and stable.

The Resilience Scale for Adults

The revised version of the resilience scale for adults (RSA) [37] is used in the present study. This version includes 33 items and 6 subscales, including 1) perception of self, 2) planned future, 3) social competence, 4) structured style, 5) family cohesion, and 6) social resources in which each item was positively stated. This scale is scored on a 5-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). Higher scores indicate higher levels of resilience and coping. The α coefficient of RSA is reported in previous studies to be 0.87 [37], indicating that the scale is valid and reliable.

Religiosity Questionnaire

The religiosity questionnaire [13] includes 34 items and 2 subscales, including religious behaviors and religious beliefs. The participants respond to each belief-related item on a 5-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). Higher scores indicate

Table 1. Mean, Standard Deviation, α Reliability, Skewness, and Kurtosis (n=359)

Scales	k	Mean \pm SD	α	SHR
1.PITA	27	74.24 \pm 9.52	0.77	
2.Dread	14	34.26 \pm 5.42	0.75	
3.LOC	2	14.58 \pm 3.45		0.70
3.EOE	2	15.96 \pm 3.14		0.68
4.DE	10	35.23 \pm 5.28	0.81	
5.RSA	33	64.85 \pm 8.01	0.82	
6.RB	34	70.12 \pm 8.56	0.74	

Iranian Journal of
PSYCHIATRY AND CLINICAL PSYCHOLOGY

Abbreviations: SHR, Split-half reliability; PITA, Perceived impact of terrorist attacks; LOC, Lack of control; EOE, Extent of exposure; DE, Death anxiety; RSA, Resilience scale for adults; RB, Religious beliefs.

Notes: *P < 0.05, **P < 0.01

strong religious behaviors and beliefs. The internal consistency for the scale was obtained at $\alpha = 0.81$. Five items (8, 9, 13, 15, and 21) in the present questionnaire were kept negative to control the response bias [13].

Study Procedure

This study was conducted in different phases. At first, a self-constructed demographic sheet was developed. Then, different scales were selected to achieve the objectives of the study. The permission for using the instruments was

obtained from the respective authors. Before completing the questionnaire, the educational authorities were contacted and permission for data collection was taken. Next, each participant provided their consent form. The students were briefly informed about the nature and purposes of the research, their anonymity, and the confidentiality of their information, along with their right to withdraw from the study at any point. The questionnaires were administered to the samples after obtaining their informed consent letters. The samples were selected via convenience

Table 2. Correlation Coefficient Between the Study Variables Among Directly (n=159) and Indirectly Perceived (n=200) Individuals

Scales	Directly Perceived						
	1	2	3	4	5	6	7
1.PITA	1	0.66**	0.16*	0.19*	0.21**	-0.25*	-0.35**
2.Dread	0.56**	1	0.12*	0.64**	0.12*	-0.19*	-0.35**
3.LOC	0.13*	0.19*	1	0.13*	0.04	0.01	0.09
4.EOE	0.58**	0.45**	0.12*	1	0.19*	0.02	0.04
5.DE	0.33**	0.21*	0.02	0.02	1	-0.49**	-0.62**
6.RSA	0.19*	0.12*	0.04	0.03	0.32**	1	0.56**
7.RB	-0.25*	-0.18*	0.02	0.05	-0.25*	0.44*	1

Iranian Journal of
PSYCHIATRY AND CLINICAL PSYCHOLOGY

Abbreviations: PITA, Perceived impact of terrorist attacks; LOC, Lack of control; EOE, Extent of exposure; DE, Death anxiety; RSA, Resilience scale for adults; RB, Religious beliefs.

*P < 0.05, **P < 0.01

Table 3. Differences in the study variables among directly perceived (n=159) and indirectly perceived (n=200) individuals

Scales	Directly Perceived (n=159)	Indirectly Perceived (n=200)	t	P	95% CI		Cohen d
	Mean±SD	Mean±SD			LL	UL	
PITA	99.06±6.52	90.01± 5.35	6.21	0.000	2.38	7.01	1.51
DREAD	26.07±5.29	21.38± 6.98	4.53	0.000	1.89	5.18	0.75
LOC	27.38±2.71	29.42± 2.08	-3.58	0.023	-4.06	-0.41	0.84
EOE	25.63±2.25	26.37± 1.74	-0.65	0.332	-1.87	1.10	0.36
DA	24.26±4.01	27.40± 4.14	-3.01	0.000	-5.52	-1.28	0.77
RSA	41.50±5.71	37.42± 5.80	6.44	0.000	1.61	7.06	0.71
RB	28.97±4.28	25.76± 4.37	4.47	0.020	1.21	5.74	0.74

Abbreviations: PITA, Perceived impact of terrorist attacks; LOC, Lack of control; EOE, Extent of exposure; DE, Death anxiety; RSA, Resilience scale for adults; RB, Religious beliefs; CI, Confidence interval; LL, Lower limit; UL, Upper limit.

*P < 0.05, **P < 0.01, *** P < 0.000.

and purposive sampling techniques. Almost 15 participants withdrew from the study because of privacy issues. A total of 411 questionnaires were collected from the participants. The students returned the completed questionnaires and the survey completion lasted approximately 30 min. The participants were also briefed about how they could inquire about the results of the present research by contacting the department. A total of 12 questionnaires were discarded because of the missing data.

Data Analysis and Results

After the data collection, the data were analyzed using the SPSS software, version 23, and process macro. The data were subjected to statistical analyses according to the stated objectives. Mean, SD, and correlation coefficients were carried out on the variables to explore the perceived impacts of terrorist attacks on death anxiety in terms of dread, lack of control, and extent of exposure. The role of resilience attributes and religious beliefs as moderators were also observed.

Table 4. Moderating effect of resilient attributes on the relationship between perceived terrorist attacks and death anxiety (n=359)

Variables	β	LL	UL	P
Constant	18.78***	15.91	21.04	0.00
Perceived terrorist attacks	1.19**	0.36	1.56	0.01
Resilience	-0.27**	-2.10	-0.96	0.01
Perceived terrorist attacks × resilience attributes	-0.04**	-0.05	-0.01	0.01
R2	0.32***			
ΔR2	0.04			
F	18.04***			
ΔF	3.21			

*P < 0.05, ** P < 0.01, *** P < 0.001.

Table 5. Moderating effects of religious beliefs on the relationship between perceived terrorist attacks and death anxiety (n=359)

Variables	β	LL	UL	P*
Constant	12.24***	10.11	15.38	0.00
Perceived terrorist attacks	0.82**	0.21	0.96	0.01
Religious beliefs	-0.18**	-1.21	-0.10	0.01
Perceived terrorist attacks \times religious beliefs	-0.02**	-0.03	-0.01	0.01
R2	0.27***			
Δ R2	0.02			
F	9.58***			
Δ F	2.11			

*P < 0.05, ** P < 0.01, *** P < 0.001

Iranian Journal of
PSYCHIATRY AND CLINICAL PSYCHOLOGY

Table 1 shows the mean, SD, α reliability, skewness, and kurtosis for each scale. The results demonstrate that the α reliability coefficient of all scales is in the accepted range.

Table 2 shows the positive relationship between the perceived impacts of terrorism and its dimensions (dread, lack of control, exposure) on death anxiety among directly and indirectly perceived individuals. The table also demonstrates that dread and death anxiety is significantly negatively related to resilient attributes and religious belief, whereas resilience attributes are positively related to religious belief in both directly and indirectly perceived individuals.

Table 3 shows the difference in the study variables among directly and indirectly perceived individuals. The table indicates that individuals who were directly exposed to terrorist attacks scored higher on dread, resilience attributes, and religious beliefs but low on death anxiety compared to those who indirectly perceived terrorist attacks.

Moderating Effect of Resilience Attributes and Religious Beliefs for the Relationship Between Perceived Terrorist Attacks and Death Anxiety

The moderating effect of resilient attributes and religious beliefs was also determined for terrorist attacks in predicting death anxiety. The results obtained from the analysis are provided below.

Table 4 demonstrates that the main effect of perceived terrorist attacks on death anxiety is significantly positive (P<0.05). The findings also show the significance (P<0.05) of the interaction effects of the moderator and the predictor (that is, resilience attributes and perceived

terrorist attacks on the outcome variable which is the death anxiety in individuals).

The model graph reveals these results which are given as follows.

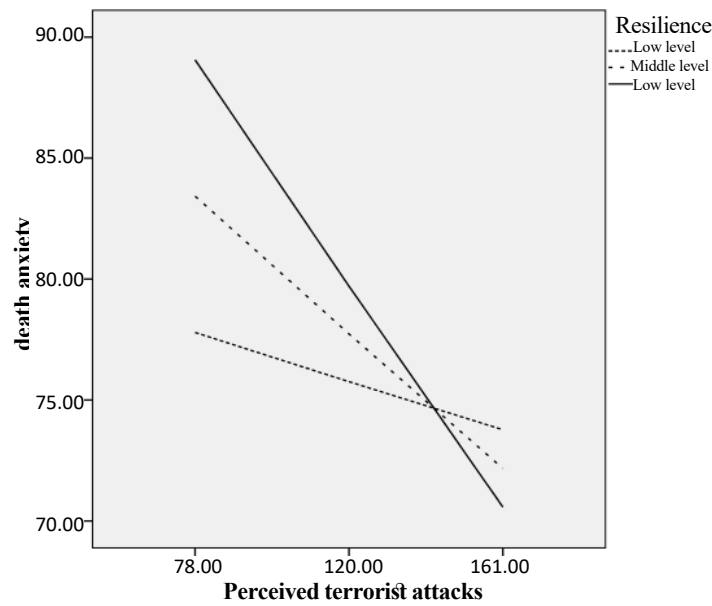
Figure 1 shows the interaction of resilience attributes and perceived terrorist attacks on death anxiety. The graph demonstrates that the effect of resilience attributes is negative on perceived terrorist attacks in predicting death anxiety.

Table 4 demonstrates that the main effect of perceived terrorist attacks on death anxiety is significantly positive (P<0.05). The findings also show the significance (P<0.05) of the interaction effects of the moderator and the predictor (that is, religious beliefs and perceived terrorist attacks on the outcome variable which is death anxiety in individuals).

In Figure 2, the graph reveals the interaction of religious beliefs and perceived terrorist attacks on death anxiety. The graph demonstrates that the presence of strong religious beliefs decreases the impact of perceived terrorist attacks on death anxiety.

Discussion

This study aimed to explore the association between the impact of perceived terrorist attacks, resilient attributes, and religious beliefs on death anxiety. Descriptive statistics were calculated and provided in Table 1. The results show that SD, kurtosis, and skewness of all scales and subscales are equal to or less than 1.00, suggesting consistencies of all the responses. The α coefficients of the scale

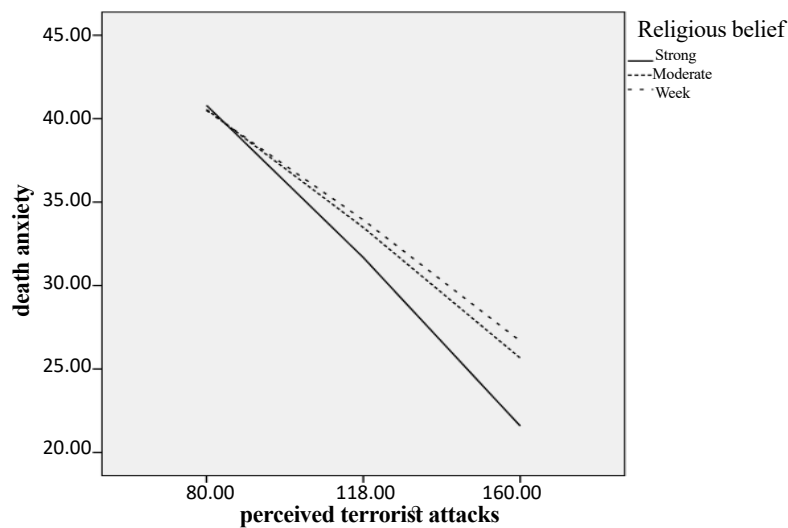
Iranian Journal of
PSYCHIATRY AND CLINICAL PSYCHOLOGY

Figure 1. Moderating effect of resilient attributes on the relationship between perceived terrorist attacks and death anxiety

indicate that all the instruments are reliable and valid. The results are consistent with previous studies [38, 39].

Table 2 shows the inter-scale correlation between directly and indirectly perceived terrorist attacks by individuals. Table 2 shows that perceived terrorist attacks and its dimension (dread, lack of control, and extent of exposure) are significantly positively related to death anxiety, but negatively related to resilience attributes, and religious beliefs in both directly and indirectly perceived individuals. On other hand, resilience attributes and religious beliefs are significantly positively related to each other but significantly negatively related to death anxiety. The results indicated that terrorist attacks, such as bomb

blasts, suicidal attacks, use of violence, and so on increase the level of death anxiety in individuals whether they are directly exposed to these terrorist attacks or they perceive it from other sources, such as news bullets and so on. On the other hand, resilience attributes and religious beliefs weaken the impact of terrorist attacks by lowering the death anxiety among such individuals. The results are consistent with previous studies [9, 10, 12, 14]. The reason might be that individuals who are the victims of terrorist attacks may develop more resilience with time. because of living in a muslim society, they have strong beliefs in the hereafter and the Day of Judgment. These re-

Iranian Journal of
PSYCHIATRY AND CLINICAL PSYCHOLOGY

Figure 2. Moderating effect of religious beliefs on the relationship between perceived terrorist attacks and death anxiety

religious beliefs might reduce their anxiety related to death and destruction.

Table 3 shows the difference in studied variables among individuals who were directly exposed to terrorist attacks and also those who just perceived it through other sources. The results demonstrate that those who were the victims of perceived terrorist attacks scored lower on death anxiety but higher on resilience attributes and religious beliefs. These results are consistent with the previous studies, stating that the catastrophizing impact of terrorist attacks increases death anxiety [39, 40]. It was also found that resilience and religious beliefs are protective factors in reducing death anxiety resulting from terrorist attacks in directly exposed individuals [27]. Exposure to a terrorist threat causes physical harm and shatters one's beliefs and faith about a safe world but at the same time increases the coping ability of people who face such terrorist attacks [26, 34]. People who believe in the existence of God experience lower death anxiety [30]. This indicated that coping, willpower, and belief in the existence of God and hereafter may reduce their fear of death.

For this reason, the moderation analysis was carried out on resilience attributes (Table 4) and religious beliefs (Table 5) for the relationship between perceived terrorist attacks and death anxiety. The results showed that both resilience attributes and religious beliefs weaken the relationship between perceived terrorist attacks and death anxiety. The reason might be that resilience works as a factor of successful psychosocial adjustment and adaptation is associated with mental health and decreases the level of death anxiety and depression [3, 32, 41]. People who are catastrophized are more likely to experience death anxiety, but an increase in faith in religious beliefs and the life after belief may reduce their level of anxiety related to death and destruction [10, 17, 41]. Living in a stressful setting for a long period can reduce death anxiety by increasing the coping abilities of individuals [18].

Living with the heightened risk of a sudden, violent injury or death has greatly disrupted the established routines. At the individual level, the feeling of fear, anger, anxiety, and distress are generated. These reactions motivate residents to reorganize their daily activities in a way that may decrease their exposure to further attacks by strengthening their resilience attributes and religious belief about death and living hereafter [4]. However, resilient people with strong religious beliefs also confront difficult situations and instead of becoming overwhelmed by the threat of terrorism, they discover effective ways to cope with the situations, such as through friendship, volunteer work,

and spending more time with their families. Therefore, they are less anxious and fearful about death [14, 42].

Study Limitations

The students and the management of Army Public School and the Bacha Khan University showed reluctance in data collection because of security reasons after the terrorist attacks. Accordingly, the samples of directly exposed individuals were limited in number.

The study had various limitations, for instance, the findings of this study are based on self-reported information provided by the participants that may offer biased responses.

Only two institutions where directly exposed individuals could be found were contacted. The cities of Baluchistan, Lahore, and Karachi are equally vulnerable and have remained the targets of terrorist attacks. Future studies may involve samples from other cities of Pakistan to compare directly exposed individuals in different cities of Pakistan.

Study Implications

This study is beneficial for society as it can establish interventions or counseling rehabilitation centers for the victims of terrorist attacks to reduce their fear and anxiety related to death. Participation in various activities will give them a sense of purpose, which will lead to optimism and self-efficacy. After analyzing the findings of this study, it will be helpful to run programs for building resilience in these stressful situations and offer preventive programs to the victims of developing posttraumatic stress disorder because of the stress resulting from terrorist activities.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines

All the participants were informed in order to follow the ethical principles in all stages of research. They were assured that their information will be kept confidential.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Authors contributions

All authors contributed equally in preparing all parts of the research.

Conflicts of interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgements

Firstly, I am thankful to Allah Almighty, who is the most merciful and beneficial Lord of all the creations, and the Holy Prophet (PBUH), whose blessings enabled me to perceive and pursue higher ideas of life and have given me the courage, insight, and knowledge to accomplish this research. I am highly grateful and indebted to my supervisor Dr. Nasreen Rafiq (Head of Department Applied Psychology Islamabad Model College for Girls Post Graduate F-7/2, Islamabad) who has become a life inspiration for me, and without her support, encouragement, and assistance, I was not able to complete this task.

This Page Intentionally Left Blank

مقاله پژوهشی:

بررسی رابطه میان تأثیر ادراک شده حملات تروریستی، تاب‌آوری و باورهای مذهبی بر اضطراب مرگ در میان دانشجویان در اسلام آباد

آیسا خان^۱، نسرين رفیق^۲

۱. گروه روانشناسی، دانشگاه واه راولپندی، پاکستان.

۲. کالج مدل اسلام آباد برای دختران، ۴/۸-۱، اسلام آباد، پاکستان.

Use your device to scan
and read the article online

Citation Ayesha Khan & Rafiq N. [Investigating the Relationship Between Perceived Impact of Terrorist Attacks, Resilience, and Religious Beliefs on Death Anxiety in Students in Islamabad (Persian)]. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2023; 29(3):94-117. <http://dx.doi.org/10.32598/ijpcp.28.2.4060.1>

doi <http://dx.doi.org/10.32598/ijpcp.28.2.4060.1>

حکیده

تاریخ دریافت: ۳۱ شهریور ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۱۶ خرداد ۱۴۰۱

تاریخ انتشار: ۱۰ تیر ۱۴۰۱

هدف: این پژوهش با هدف بررسی تأثیر ادراک شده حملات تروریستی بر اضطراب مرگ، از نظر احساس وحشت، فقدان کنترل و میزان در معرض قرار گرفتن انجام شده است. همچنین این پژوهش با هدف بررسی اثر تعدیل‌کنندگی ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی صورت گرفته است.

مواد و روش‌ها: در این مطالعه ۳۵۹ نفر دانشجوی (۱۵۹ نفر که مستقیماً در معرض حملات تروریستی بودند و ۲۰۰ نفر با تجربه غیرمستقیم) به‌عنوان نمونه انتخاب شدند که در رده سنی ۱۵ تا ۲۲ سال قرار گرفتند. آن‌ها از دانشگاه شهر اسلام آباد و راولپندی پاکستان انتخاب شدند. ۲۲۳ نفر از شرکت‌کنندگان مرد بودند با میانگین سنی ۱۸/۹۷ و انحراف معیار ۲/۴۸ و تعداد ۱۳۶ نفر از مشارکت‌کنندگان زن بودند با میانگین سنی ۱۸/۵۳ و انحراف معیار ۲/۴۸. داده‌ها با استفاده از مقیاس تأثیرات ادراک شده حملات تروریستی، مقیاس اضطراب مرگ، مقیاس تاب‌آوری بزرگسالان و نیز پرسش‌نامه دینداری گردآوری و از روش پژوهش کیفی استفاده شد. داده‌های گردآوری شده با نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۳ تحلیل شدند. در ضمن توصیف آماری، تحلیل همبستگی و تعدیل نیز انجام داده شد.

یافته‌ها: نتایج تحلیل همبستگی نشان داد تأثیر ادراک شده حملات تروریستی (از نظر وحشت، عدم کنترل و میزان در معرض قرار گرفتن) به‌طور مثبت و معناداری ($P \leq 0.01$) با اضطراب مرگ در بین هر دو گروه -با تجربه مستقیم و غیرمستقیم- مربوط است. گرچه افرادی که مستقیماً در معرض قرار گرفته بودند، نسبت به گروه دوم ترس از مرگ کمتری داشتند. اعتقادات مذهبی و ویژگی‌های تاب‌آوری تأثیر تعدیل‌کننده‌ای بر ارتباط میان تأثیر ادراک شده حملات تروریستی و اضطراب مرگ داشتند.

نتیجه‌گیری: براساس یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که اعتقاد به آخرت، حضور خداوند و مقاومت و مقابله می‌تواند اضطراب مرگ را در افرادی که مستقیماً در معرض قرار گرفته بودند، نسبت به آن‌هایی که تجربه مستقیم نداشتند، کاهش دهد.

کلیدواژه‌ها:

حملات تروریستی،
ویژگی‌های تاب‌آوری،
اعتقادات مذهبی، اضطراب
مرگ، افراد

* نویسنده مسئول:

آیسا خان

نشانی: پاکستان، راولپندی، دانشگاه واه، گروه روانشناسی.

تلفن: ۹۹۵۰۸۲۲ (۳۲۱) ۹۸+

پست الکترونیکی: ayeshainam946@gmail.com

مقدمه

حمله‌های تروریستی بر سلامت روانی افراد تأثیرگذار است، زیرا بعد از حملات اضطراب، نگرانی و افسردگی به آن‌ها دست می‌دهد. در بیشتر موارد افراد از نظر احساسی ناراحت و بیمار می‌شوند. بر اساس شواهدی که از موج جدید تروریسم وجود دارد افراد درباره احساس امنیت خود و خانواده‌هاشان احساس ترس دارند، زیرا دیگر محیط را امن نمی‌دانند. آن‌ها از مرگ می‌ترسند و چنین موقعیت‌های هراس‌انگیز و نامطمئنی به اضطراب مرگ منجر می‌شود. برای نشان دادن این مشکل، وجود یک رویکرد تعاملی^۴ و غیرقضاتی^۵ ضروری است [۸]. حملات تروریستی در پاکستان نوعی ناامنی عظیم و مداوم در بین مردم ایجاد می‌کند که این ترس در زندگی روزمره آن‌ها و نیز ساختارهای مالی‌شان اختلال ایجاد می‌کند [۹].

پژوهش درباره درک عمومی و تأثیرات روان‌شناختی حملات تروریستی در سال‌های اخیر در کشورهای غربی به دلیل وقوع چندین رویداد برجسته مانند حملات تروریستی ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و بمب‌گذاری‌های مادرید و لندن به ترتیب در سال ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵، افزایش یافته است [۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴]. مطابق مطالب گفته‌شده، تأثیر ادراک‌شده حملات تروریستی شامل ۵ مورد است:

۱. آسیب رساندن جسمی به افراد در طول حملات مستقیم،
۲. بیماری و جراحت به دلیل مواد سمی منتشرشده در اطراف (مانند انفجار بمب)،
۳. اختلال در فعالیت‌های زندگی روزمره با ایجاد عوامل استرس‌زای ثانویه (مانند دسترسی به خدمات، مراقبت‌های بهداشتی و حمل‌ونقل)،
۴. پریشانی روانی برای کسانی که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در معرض تروریسم هستند،
۵. آسیب به سلامت روان و جسم که در نتیجه واکنش ترس تشدید می‌شود [۱۵].

با این حال این مطالعات اثرات تروریسم بر سلامت روان را مورد بررسی قرار داده است. هیچ مطالعه‌ای در مورد بررسی تأثیر حملات تروریستی بر اضطراب مرگ در بین افراد با تجربه مستقیم و غیرمستقیم انجام نشده است. هدف مطالعه حاضر پر کردن این شکاف با استفاده از اطلاعات افرادی است که قربانی مستقیم حملات تروریستی بوده‌اند، در کنار افرادی که تروریسم را از محتوای خبری یا سایر منابع دریافت کرده‌اند.

اضطراب، احساسی است که با افکار نگران‌کننده، احساسات متلاطم و تغییرات بدنی مانند افزایش فشار خون مشخص می‌شود

4. Collaborative

5. non-judgmental

تروریسم تا امروز یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های جهان بوده است. دلایل و نتایج ثابتی ندارد. تروریسم به احساس وحشت و ترس در بین عموم مردم منجر می‌شود و افراد را به‌صورت مستقیم (فیزیکی) یا غیرمستقیم (روانی) قربانی می‌کند. پاکستان از آن کشورهایی است که چنین اعمال وحشیانه‌ای (بمب‌گذاری انتحاری، قتل‌های هدفمند^۱ و بمب‌گذاری سریالی) به‌صورت تقریباً منظم در چند سال گذشته در آن رخ داده است. پژوهشگران معتقدند در چنین موقعیت‌هایی افراد ممکن است مرتبه بالاتری از اضطراب را تجربه کنند. یک حمله تروریستی به‌عنوان تهدید یا استفاده واقعی از زور و خشونت غیرقانونی توسط یک بازیگر غیردولتی^۲ برای دستیابی به یک هدف سیاسی، اقتصادی، مذهبی و اجتماعی از طریق ترس، اجبار و یا ارباب تعریف می‌شود. براساس گزارش پایگاه داده‌های جهانی تروریسم^۳، تروریسم بعد از حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ (۲۰ شهریور ۱۳۸۰) به برج‌های دوقلو به سطح جدیدی رسیده است. این حمله ریشه در خاورمیانه، اورپا و ابعادی مذهبی و سکولار داشت.

تروریسم به‌عنوان یک عمل خشونت‌آمیز عمدی علیه غیرنظامیان و برای انجام هدفی ایدئولوژیک، مذهبی و سیاسی صورت می‌گیرد [۱]. پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، جهان هزاران میلیارد دلار برای تدابیر ضدتروریستی علیه ۴ هواپیما ربایی هزینه کرده است [۲]. تروریسم موضوع بسیار پیچیده‌ای است و بسیاری از پژوهشگران ابعادی از آن را بررسی کرده‌اند و معتقدند که علت‌ها و دلایل زیادی در چنین اعمالی دخیل است. حملات تروریستی در پاکستان طی ۳۴۸۲ بمب‌گذاری و ۲۸۱ حمله انتحاری در سال‌های اخیر جان ۳۶۴۹۵ نفر را گرفته و ۲۷۹۸۵ نفر را مصدوم کرده است [۳].

بی‌سوادی، قومیت، رشد جمعیت، نابرابری در درآمد، نرخ بالای بیکاری، تورم، فقر، بی‌ثباتی سیاسی بالا و بی‌عدالتی عواملی هستند که بر تروریسم در پاکستان تأثیر داشته است [۴، ۵، ۶]. پاکستان پس از ۱۱ سپتامبر نقش خود را در خط مقدم مبارزه با تروریسم ایفا کرده است. به همین دلیل تمهیدات ضدتروریستی هم روز به روز در کشور افزایش یافته است. این عملیات‌های تروریستی به سلامت روانی افراد آسیب وارد کرده است. براساس پژوهش‌های انجام‌شده در پاکستان، فعالیت‌های تروریستی بر سلامت روان افراد تأثیر گذاشته است [۵، ۶، ۷].

1. Target killings

۲. تروریست به دو نوع دولتی و غیردولتی تقسیم می‌شود. تفاوت عمده تروریسم دولتی و تروریسم غیردولتی در مجری آن است. بدین معنی که مجری و طراح اعمال تروریستی غیردولتی افراد، گروه‌ها و احزاب‌اند و مجری و طراحی اعمال تروریستی دولتی، یک دولت یا چند دولت خاص هستند.

3. Global Terrorism Database (GTD)

قرار گرفتن در معرض یک تهدید تروریستی باعث آسیب فیزیکی می‌شود و باور و ایمان فرد را نسبت به دنیای امن بیرون از بین می‌برد، اما به‌طور هم‌زمان توانایی مقابله با چنین حملاتی را افزایش می‌دهد [۲۴]. برخی از پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که اضطراب مرگ عبارت است از نوعی ناتوانی ادراک‌شده در دستیابی به جاه‌طلبی‌ها و اهداف اصلی زندگی و احساس پشیمانی. اضطراب مرگ توانایی مقابله فرد را کاهش می‌دهد [۱۵، ۲۵، ۲۶]. باید به مردم آموزش داده شود تا از طریق تاب‌آوری با موقعیت‌های وحشتناک کنار بیایند. این مطالعه نقش تعدیل‌کننده تاب‌آوری را در موقعیت‌های وحشتناک، مانند حملات تروریستی، بررسی می‌کند. در نمونه‌های بیماران چینی، تاب‌آوری به‌عنوان عامل محافظتی مرتبط با اضطراب و افسردگی و یک عامل مؤثر در طول وضعیت همه‌گیری شناخته شد [۲۷].

دین چارچوبی اساسی برای پرداختن و پاسخ به پرسش‌های مربوط به مرگ و مردن را فراهم می‌کند [۱۸] که نشان می‌دهد تفاوت‌های فردی در اضطراب مرگ بیشتر ناشی از باور مذهبی، مناسک و نگرش آن‌هاست. باورهای دینی، بازنمایی ذهنی یک نگرش است که نسبت به احتمال واقعی بودن امری جهت‌گیری مثبت دارد [۲۸]، درحالی‌که رفتارهای مذهبی، مناسکی هستند که با انگیزه اعتقادات مذهبی [۲۹] انجام می‌شود.

افرادی که به وجود خدا اعتقاد دارند، اضطراب مرگ پایینی را تجربه می‌کنند [۳۰]. همچنین اضطراب مرگ یکی از عواملی است که با تغییر دیدگاه فرد نسبت به زندگی دنیوی و آخرت، توانایی مقابله او را افزایش می‌دهد و با معرفت‌بخشی موضوعاتی چون هدف زندگی، معنای زندگی و دلایل خلقت، آن‌ها را به سمت و سوی مثبتی سوق می‌دهد [۳۱]. افرادی که به وجود خدا اعتقاد دارند، اضطراب مرگ پایینی را تجربه می‌کنند [۳۰]. چندین مطالعه رابطه متوسطی را بین دینداری و اضطراب مرگ در میان مسلمانان خارج از ایالات متحده آمریکا نشان داده‌اند [۳۲].

افرادی که به وجود خدا اعتقاد دارند، در مقایسه با کسانی که به وجود خدا باور ندارند، اضطراب مرگ کم‌تری را تجربه می‌کنند [۳۰]. مطالعه‌ای به منظور بررسی رابطه بین باورهای مذهبی و تاب‌آوری بر دانشجویانی انجام شد که هر حادثه آسیب‌زایی را تجربه کرده بودند [۱۶]. نتایج نشان داد به جا آوردن اعمال مذهبی تاب‌آوری را در دانشجویانی که آسیب‌دیده یا شاهد این حوادث آسیب‌زا بودند، بهبود می‌بخشد [۱۶]. باورهای مذهبی باعث تقویت خوش‌بینی، انعطاف‌پذیری و امید می‌شود و اضطراب مرگ را کاهش می‌دهد [۳۳]. مدارای مذهبی^۷ هم یکی از مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های اضطراب مرگ در سالمندان شناخته شده است [۳۴]. مطالعه‌ای با هدف بررسی رابطه بین

[۱۶]. اضطراب انواع مختلفی دارد. یکی از انواع آن اضطراب مرگ است. اضطراب مرگ یک پدیده روان‌شناختی است که به‌عنوان ترس از نابودی، ترس از آخرت و نگرانی از تبدیل شدن به هیچ تعریف می‌شود [۱۷]. ترس از مرگ یک متغیر واحد نیست، بلکه جنبه‌های مختلفی را شامل می‌شود، مانند از دست دادن فردیت، تنهایی یا انزوا [۱۸].

مطالعات نشان می‌دهد قرار گرفتن مداوم و طولانی در معرض موقعیت‌های ترس‌آور و تهدیدکننده مانند فعالیت‌های تروریستی، آسیب‌پذیری اضطراب مرگ را افزایش می‌دهد [۱۹]. مطالعه‌ای بر سطح فاجعه‌سازی تروریسم، استرس ادراک‌شده و اضطراب مرگ در دانشجویان صورت گرفت و یافته‌های آن حاکی از فاجعه‌سازی تروریسم و استرس ادراک‌شده در پیش‌بینی‌کنندگی و معناداری اضطراب مرگ است [۹]. تروریسم در شرایط کنونی یک واقعیت اجتناب‌ناپذیر بوده و تمام جهان در تبعات وحشیانه آن گرفتار شده است. قرار گرفتن مداوم و طولانی مدت در معرض موقعیت‌های تهدیدآمیز و جنگی، مانند فعالیت‌های تروریستی، آسیب‌پذیری در برابر اضطراب نابودی و ترس از مرگ را افزایش می‌دهد [۱۹].

تاب‌آوری، توانایی بهبودی از بیماری یا بدبیری‌ها است. تاب‌آوری از نظر روان‌شناختی به معنای مقابله با عوامل استرس‌زا در فعالیت‌های زندگی روزمره است. عبارت تاب‌آوری در واقع در توانایی بازیافتن یا بازگشت مجدد تعریف می‌شود [۲۰]. تاب‌آوری مجموعه‌ای از ویژگی‌ها در نظر گرفته می‌شود که به افراد کمک می‌کند تا بر خطرهای دشواری‌ها غلبه کنند و با موفقیت مشکلات را سپری کنند [۲۱]. برخی پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که قرار گرفتن مکرر در معرض اتفاقات آسیب‌زا می‌تواند نوعی آسیب‌ناپذیری^۸ را ایجاد کند تا آن‌ها در ناملایمات آینده، ناراحتی‌های فیزیولوژیک و روان‌شناختی خود را کاهش دهند و بر توان مقابله خود بیافزایند.

عوامل متعددی تاب‌آوری را در برابر موقعیت‌های آسیب‌زا افزایش می‌دهند، از جمله ظرفیت مقابله با تروما، آمادگی ذهنی و جسمی برای تروما، تجربیات گذشته و بهبود موفقیت‌آمیز و خودبه‌خودی از تروما. هر فرد دارای درجاتی از تاب‌آوری است، البته برخی ممکن است در برابر نوعی از اضطراب انعطاف‌پذیرتر باشند. در شرایطی که تروریسم رواج بیابد، آموزش‌های دسته جمعی مانند روش‌های مقابله با این موقعیت‌های تهدیدآمیز رواج می‌یابد [۲۲]. مطالعه‌ای بر ماموران مرد پلیس راهنمایی و رانندگی (که هدف اول و ساده حملات تروریستی در بین نیروهای امنیتی شناخته می‌شوند) در شهر لاهور پاکستان، نشان از رابطه منفی معنادار بین تاب‌آوری و تأثیر فاجعه‌بار حملات تروریستی داشت [۲۳].

7. Religious coping

6. Invulnerability

کالج نمونه دخترانه اسلام آباد ۲/۷-F و ۳۰ دانشجویان دانشکده نمونه پسرانه اسلام‌آباد G-۴/۱۰ در اسلام‌آباد انتخاب شدند. بر این اساس، نمونه‌ها به مقایسه تأثیر مستقیم و ادراک شده حملات تروریستی در میان دانشجویان در سنین و مقاطع تحصیلی مختلف کمک زیادی کردند. توزیع نمونه‌ها بر اساس سن بین ۱۵ تا ۱۷ سال (مجموعاً ۱۰۶ نفر) و نیز بین ۱۸ تا ۲۱ سال (مجموعاً ۲۵۳ نفر) بود. میانگین سن نمونه‌ها ۱۸/۷ و انحراف معیاری برابر با ۲/۵۹ به وجود آمد. توزیع نمونه‌ها برحسب سطح تحصیلات نیز بدین صورت می‌باشد: ۱۳۲ نفر کارشناسی رشته‌های هنر و علوم، ۱۵۲ نفر دانشجوی کارشناسی رشته‌های علوم انسانی، علوم پایه و مدیریت و ۷۶ نفر دانشجوی کارشناسی ارشد یا کارشناسی رشته‌های پزشکی و جراحی. بنابراین، نمونه‌ها بیشتر شامل شرکت‌کنندگانی است که در حال حاضر در مقطع کارشناسی رشته‌های علوم انسانی و علوم تجربی و مهندسی تحصیل می‌کنند.

معیارهای ورود

منظور از افرادی که مستقیماً حملات تروریستی را درک کرده بودند، کسانی هستند که قبلاً قربانی فعالیت‌های تروریستی بودند، در حالی که افرادی که از طریق قرار گرفتن در رسانه‌های اجتماعی مختلف و سایت‌های اینترنتی و محتوای خبری و غیره متوجه حملات می‌شدند، افراد با درک غیرمستقیم حملات تروریستی هستند.

معیارهای خروج

افرادی که تحت مراقب‌های بهداشتی شدید یا تحت نظر مراکز توان‌بخشی بودند، در این پژوهش ورود نیافتند.

ابزار مطالعه

چهار ابزار مورد استفاده در پژوهش حاضر به همراه اطلاعات جمعیت‌شناختی نمونه‌ها بررسی خواهد شد.

مقیاس تأثیر ادراک شده حملات تروریستی

این مقیاس توسط نویسنده پایان‌نامه عایشا خان و با نظارت نسرین رفی تهیه شده است. این پرسش‌نامه براساس نظریه درک ریسک باروخ فیشهوف، پل اسلوویچ، سارا لیختنشتاین، استفن رید، باربارا کامبیز^{۱۱} در سال ۱۹۷۸ طراحی شده است. مقیاس حاضر بر اساس ۴ عامل از نظریه درک ریسک نوشته شده است: ترس، فقدان کنترل، آگاهی از خطر و میزان در معرض قرار

باورهای مذهبی و تاب‌آوری در دانشجویانی که هر گونه آسیب را تجربه کرده‌اند، انجام شد. نتایج پژوهش حاکی از آن است که عمل به باورهای دینی موجب بهبود تاب‌آوری در دانش‌آموزانی می‌شود که شاهد این حوادث آسیب‌زا هستند [۸].

باورهای دینی می‌توانند از راه‌هایی چون افزایش پذیرش، استقامت و تاب‌آوری به‌دلیل ایجاد آرامش، ایجاد اعتماد به نفس و حس هدفمندی، بخشیدن شکست‌های فردی، فداکاری، ایجاد تصور مثبت از خود و نیز پیشگیری از افسردگی، ترس و اضطراب، از افراد حمایت کنند [۲۵].

تروریسم در شرایط کنونی امری اجتناب‌ناپذیر است. تحقیقات زیادی در کشورهای غربی انجام شده است. پاکستان نیز با چنین موقعیت‌های وحشتناکی مواجه است، اما مردم به زندگی عادی خود ادامه می‌دهند. کمبود محتوا در مورد متغیرهای مطالعه در کشورهای شرقی وجود دارد. مطالعه حاضر مطالبی را برای محققان آینده اضافه خواهد کرد. باتوجه‌به مطالب فوق مشخص شد باورهای مذهبی عامل محافظتی در کاهش اضطراب مرگ ناشی از حملات تروریستی در افراد در معرض مستقیم و غیرمستقیم هستند.

اهداف تحقیق

۱. بررسی تأثیر ادراک شده حملات تروریستی بر اساس وحشت، عدم کنترل و میزان در معرض قرار گرفتن بر تجربه اضطراب مرگ در بین کسانی که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در معرض حملات تروریستی قرار گرفته‌اند.

۲. بررسی اثر تعدیل‌کنندگی^۸ ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی در تأثیر ادراک شده حملات تروریستی و تجربه اضطراب مرگ.

روش‌شناسی و مشارکت‌کنندگان

نمونه تحقیق

نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری در دسترس و هدفمند انتخاب شدند. در این پژوهش از روش تحقیق کمی استفاده شده است. نمونه‌های این پژوهش شامل ۳۵۹ نفر از دانشجویان شاغل در مدارس، کالج‌ها و دانشگاه‌های شهرهای اسلام‌آباد و پيشاور پاکستان بودند. در مجموع ۷۰ دانشجو از دانشکده عمومی ارتش و ۸۹ دانشجو از دانشگاه باچا خان که مستقیماً در معرض حملات تروریستی قرار داشتند، انتخاب شدند. شرکت‌کنندگانی که مستقیماً در معرض حملات قرار گرفته بودند، از مؤسسات آموزشی انتخاب شدند. در مجموع ۵۰ دانشجو از دانشکده پزشکی و دندانپزشکی فدرال، ۱۲۰ دانشجو از مرکز تحصیلات تکمیلی

9. Islamabad Model College for Girls (I.M.C.G)

10. Islamabad Model College For Boys G-10/4 (L.M.C.B- G-10/4)

11. Baruch Fischhoff, Paul Slovic, Sarah Lichtenstein, Stephen Read, Barbara Combs

8. Moderating effect

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار، پایایی α ، چولگی و کشیدگی ($n=359$)

مقیاس‌ها	k	میانگین \pm انحراف معیار	α	پایایی دو نیمه آزمون ^۱
تأثیر ادراک شده حملات تروریستی	۲۷	۷۴/۲۴ \pm ۹/۵۲	۰/۷۷	
ترس	۱۴	۳۴/۶ \pm ۵/۴۲	۰/۷۵	
فقدان کنترل	۲	۱۴/۵۸ \pm ۲/۴۵	۰/۷۰	
میزان در معرض قرار گیری	۲	۱۵/۹۶ \pm ۳/۱۴	۰/۶۸	
اضطراب مرگ	۱۰	۳۵/۲۳ \pm ۵/۲۸	۰/۸۱	
مقیاس تاب‌آوری برای بزرگسالان	۳۳	۶۴/۸۵ \pm ۷/۰۱	۰/۸۲	
باورهای مذهبی	۳۴	۷۰/۱۲ \pm ۷/۵۶	۰/۷۴	

مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالین ایران

1. split half reliability

است که در جمعیت‌هایی که با بیماری‌های تهدیدکننده زندگی مواجه هستند، استفاده می‌شود [۳۶]. این مقیاس شامل ۱۵ مورد گزاره‌های دوگانه (درست/نادرست) است [۲۱]. نمرات بالاتر نشان‌دهنده میزان بیشتری از ترس و اضطراب مرگ در پاسخ‌دهنده است. سازگاری درونی این مقیاس با ۳۱ شرکت‌کننده و از طریق فرمول کودر-ریچاردسون [۷]، عدد مناسبی (۰/۷۶ درصد) به دست آمد که نشان‌دهنده سازگاری و پایداری مقیاس است.

مقیاس تاب‌آوری بزرگسالان^۳

در مطالعه حاضر نسخه اصلاح‌شده مقیاس تاب‌آوری برای بزرگسالان [۳۷] مورد استفاده قرار گرفته است. این نسخه شامل ۳۳ گویه و ۶ خرده‌مقیاس است که شامل ۱. ادراک از

گرفتن. سپس یک مقیاس ۲۷ گویه‌ای تدوین شد که از میان آن ۱۸ گویه بر اساس عوامل فوق انتخاب شد. سپس آنها به ۳ بعد تقسیم شدند: میزان در معرض قرار گرفتن، فقدان کنترل و احساس ترس. شرکت‌کنندگان به هر یک از گزینه‌های مربوط به هر بعد بر اساس مقیاس لیکرت ۶ درجه‌ای از ۱ (اصلاً تا ۶ (به میزان بیشتر) پاسخ دادند. ۲۳ مورد به شیوه‌ای معکوس نمرده‌دهی شد. ابتدا برای تعیین ویژگی‌های روان‌سنجی این مقیاس، بر روی یک نمونه ۹۵ نفری اجرا شد و ضریب پایایی $\alpha=0/75$ برای کل مقیاس به دست آمد.

مقیاس اضطراب مرگ

مقیاس اضطراب مرگ^۲، یک مقیاس براساس خوداظهاری

13. Resilience Scale for Adults (RSA)

12. Death Anxiety Scale (DAS)

جدول ۲. ضریب همبستگی بین متغیرهای مورد مطالعه در میان افرادی که حملات را مستقیماً درک کرده‌اند ($n = 159$) و افرادی که حملات را غیرمستقیم درک کرده‌اند ($n = 200$).

افراد با درک مستقیم							مقیاس‌ها
۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۰/۳۵**	۰/۲۵*	۰/۲۱**	۰/۱۹*	۰/۱۶*	۰/۱۶**	۱	تأثیر ادراک شده حملات تروریستی
۰/۳۵**	۰/۱۹*	۰/۱۲*	۰/۱۶**	۰/۱۲*	۱	۰/۵۶**	ترس
۰/۰۹	۰/۰۱	۰/۰۴	۰/۱۳*	۱	۰/۱۹*	۰/۱۳*	فقدان کنترل
۰/۰۴	۰/۰۲	۱۹*	۱	۰/۱۳*	۰/۴۵**	۰/۵۸**	میزان در معرض قرارگیری
۰/۶۲**	۰/۴۹**	۱	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۲۱*	۰/۳۳**	اضطراب مرگ
۰/۵۶**	۱	۰/۳۳**	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۱۲*	۰/۱۹*	مقیاس تاب‌آوری برای بزرگسالان
۱	۰/۴۴*	۰/۲۵*	۰/۰۵	۰/۰۲	۰/۱۸*	۰/۲۵*	باورهای مذهبی

مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالین ایران

$P < 0/01$ **, $P < 0/05$ *

جدول ۳. تفاوت در متغیرهای مورد مطالعه در بین افراد با درک مستقیم حملات تروریستی ($n=159$) و درک غیرمستقیم آن ($n=200$)

Cohen d	فاصله اطمینان ۹۵٪		P	t	میانگین \pm انحراف معیار		مقیاس‌ها
	حد بالا	حد پایین			درک غیرمستقیم	درک مستقیم	
۰/۷۵	۵/۱۸	۱/۸۹	۰/۰۰۰	۴/۵۳	۲۱/۳۸ \pm ۶/۹۸	۲۶/۰۷ \pm ۵/۲۹	ترس
۰/۸۴	-۰/۴۱	-۴/۰۶	۰/۰۲۳	-۳/۵۸	۲۹/۴۲ \pm ۲/۰۸	۲۷/۳۸ \pm ۲/۷۱	فقدان کنترل
۰/۳۶	۱/۱۰	-۱/۸۷	۰/۳۳۲	-۰/۶۵	۲۶/۲۷ \pm ۱/۷۴	۲۵/۶۳ \pm ۲/۲۵	میزان در معرض قرار گیری
۰/۷۷	-۱/۲۸	-۵/۵۲	۰/۰۰۰	-۳/۰۱	۲۷/۴۰ \pm ۴/۱۴	۳۴/۲۶ \pm ۴/۰۱	اضطراب مرگ
۰/۷۱	۷/۰۶	۱/۶۱	۰/۰۰۰	۶/۴۴	۳۷/۴۲ \pm ۵/۸۰	۴۱/۵۰ \pm ۵/۷۱	مقیاس تاب‌آوری برای بزرگسالان
۰/۷۴	۵/۷۴	۱/۲۱	۰/۰۲۰	۴/۴۷	۲۵/۷۶ \pm ۴/۳۷	۲۸/۹۷ \pm ۴/۲۸	باورهای مذهبی

مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالین ایران

شامل رفتارهای مذهبی و باورهای دینی است. شرکت‌کنندگان به هریک از آیتم‌های مرتبط با اعتقادات خود در مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای از ۱ (کاملاً مخالفم) تا ۵ (کاملاً موافقم) پاسخ می‌دهند. نمرات بالاتر بیانگر رفتارها و باورهای مذهبی قوی است. سازگاری درونی برای این مقیاس $\alpha=0/81$ به دست آمد. در پرسش‌نامه حاضر ۵ گویه [۸، ۱۰، ۲۰، ۲۱، ۲۹] برای کنترل سوگیری پاسخ منفی نگه داشته شد [۱۳].

فرآیند انجام پژوهش

این مطالعه در چند مرحله انجام شد. در ابتدا، یک فهرست جمعیت‌شناختی خودساخته از نمونه‌ها تهیه شد. سپس مقیاس‌های مختلفی برای دستیابی به اهداف پژوهش انتخاب

خود، ۲. آینده برنامه‌ریزی‌شده، ۳. شایستگی اجتماعی، ۴. سبک ساختار یافته^۴، ۵. انسجام خانوادگی و ۶. منابع اجتماعی است که در هر کدام، هر گویه به صورت مثبتی بیان شده است. این مقیاس براساس مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای از ۱ (کاملاً مخالفم) تا ۵ (کاملاً موافقم) نمره‌گذاری می‌شود. نمرات بالاتر نشان‌دهنده سطوح بالاتر تاب‌آوری و مقابله است. ضریب α برای این مقیاس در مطالعات قبلی ۰/۸۷ درصد گزارش شده است [۳۷] که نشان می‌دهد مقیاس معتبر و قابل اعتماد است.

پرسش‌نامه دینداری

پرسش‌نامه دینداری [۱۳] شامل ۳۴ گویه و ۲ خرده‌مقیاس

14. Structured style

جدول ۴. اثر تعدیل‌کننده ویژگی‌های تاب‌آوری بر رابطه بین حملات تروریستی ادراک‌شده و اضطراب مرگ ($n=359$)

متغیر	β	حد پایین	حد بالا	P*
مقدار ثابت	۱۸/۷۸***	۱۵/۹۱	۲۱/۰۴	۰/۰۰
حملات تروریستی ادراک‌شده	۱/۱۹**	۰/۳۶	۱/۵۶	۰/۰۱
تاب‌آوری	-۰/۲۷**	-۲/۱۰	-۰/۹۶	۰/۰۱
حملات تروریستی ادراک‌شده \times ویژگی‌های تاب‌آوری	-۰/۰۴**	-۰/۰۵	-۰/۰۱	۰/۰۱
R^2	۰/۳۳***			
ΔR^2	۰/۰۴			
F	۱۸/۰۴***			
ΔF	۳/۲۱			

مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالین ایران

$P < 0/000$ ***, $P < 0/01$ ** , $P < 0/05$ *

جدول ۵. تأثیرات تعدیل‌کننده باورهای مذهبی بر رابطه بین حملات تروریستی ادراک‌شده و اضطراب مرگ (n=۳۵۹)

متغیر	β	حد پایین	حد بالا	P*
مقدار ثابت	۱۲/۲۴***	۱۰/۱۱	۱۵/۳۸	۰/۰۰
حملات تروریستی ادراک‌شده	۰/۸۲**	۰/۲۱	۰/۹۶	۰/۰۱
تاب‌آوری	-۰/۱۸**	-۱/۲۱	-۰/۱۰	۰/۰۱
حملات تروریستی ادراک‌شده × ویژگی‌های تاب‌آوری	-۰/۰۳**	-۰/۰۳	-۰/۰۱	۰/۰۱
R ^۲	۰/۲۷***			
ΔR^2	۰/۰۲			
F	۹/۵۸***			
ΔF	۲/۱۱			

P < ۰/۰۰۰***, P < ۰/۰۱**, P < ۰/۰۵*

مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالین ایران

و کشیدگی را برای هر مقیاس نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد ضریب پایایی α همه مقیاس‌ها در محدوده پذیرفته‌شده است.

جدول شماره ۲ رابطه مثبت بین تأثیرات ادراک‌شده تروریسم و ابعاد آن (ترس، عدم کنترل، قرار گرفتن در معرض) را بر اضطراب مرگ در افرادی که به‌طور مستقیم و غیر مستقیم حملات تروریستی را درک کرده‌اند، نشان می‌دهد؛ همچنین نشان می‌دهد ترس و اضطراب مرگ به‌طور معناداری با ویژگی‌های تاب‌آوری و باور مذهبی ارتباط منفی دارد، در حالی که ویژگی‌های تاب‌آوری با باور مذهبی در هر دو گروه ارتباط مثبت دارد.

جدول شماره ۳ تفاوت در متغیرهای مورد مطالعه در افراد با درک مستقیم حملات تروریستی و درک غیرمستقیم آن را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر افرادی که مستقیماً در معرض حملات تروریستی قرار گرفته‌اند، در مقایسه با افرادی که به‌طور غیرمستقیم حملات تروریستی را درک کرده‌اند، از نظر ترس، ویژگی‌های انعطاف‌پذیری و باورهای مذهبی، امتیاز بیشتری کسب کردند و اضطراب مرگ پایین‌تری را تجربه می‌کنند.

تأثیر تعدیل‌کننده ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی بر رابطه بین حملات تروریستی ادراک‌شده و اضطراب مرگ

این پژوهش همچنین به تعیین تأثیر تعدیل‌کننده ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی در حملات تروریستی و پیش‌بینی اضطراب مرگ پرداخته است. نتایج به‌دست‌آمده از تجزیه و تحلیل در **جدول شماره ۴** ارائه شده است.

جدول شماره ۴ نشان می‌دهد تأثیر اصلی حملات تروریستی ادراک‌شده بر اضطراب مرگ به‌طور قابل توجهی مثبت است ($P < ۰/۰۵$). همچنین یافته‌ها اهمیت ($P < ۰/۰۵$) تأثیر متقابل عوامل تعدیل‌کننده و پیش‌بینی‌کننده (یعنی ویژگی‌های تاب‌آوری و حملات تروریستی درک‌شده بر متغیر نتیجه که

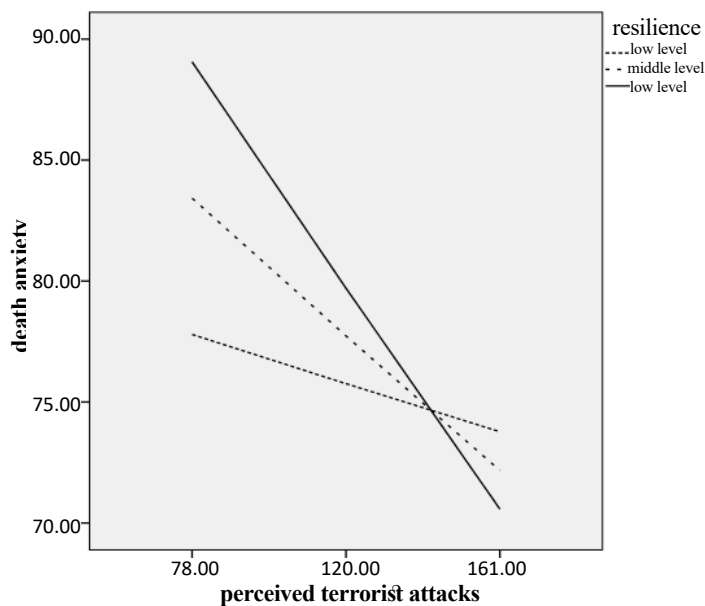
رضایت‌نامه استفاده از ابزارها از نویسندگان مربوطه دریافت شد. قبل از تکمیل پرسش‌نامه با مسئولین آموزشی تماس گرفته شد و مجوز جمع‌آوری داده‌ها به دست آمد. در مرحله بعد، هریک از شرکت‌کنندگان فرم رضایت خود را ارائه کرده و هر کدام به‌طور خلاصه در مورد ماهیت و اهداف تحقیق، ناشناس بودن و محرمانه بودن اطلاعات خود و همچنین حق انصراف از مطالعه در هر مرحله‌ای مطلع شدند. پس از دریافت رضایت‌نامه آگاهانه، پرسش‌نامه‌ها در اختیار نمونه‌ها قرار گرفت. نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری در دسترس و هدفمند انتخاب شدند. تقریباً ۱۵ شرکت‌کننده به دلیل مسائل مربوط به حفظ حریم خصوصی از مطالعه خارج شدند. در مجموع ۴۱۱ پرسش‌نامه از شرکت‌کنندگان جمع‌آوری شد. مدت زمان تکمیل پیمایش تقریباً ۳۰ دقیقه بود. همچنین به شرکت‌کنندگان در مورد اینکه چگونه می‌توانند از طریق تماس با بخش پژوهش در مورد نتایج تحقیق حاضر جويا شوند، توضیح داده شد. در مجموع ۱۲ پرسش‌نامه به دلیل وجود داده‌های ناقص کنار گذاشته شد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتایج

پس از جمع‌آوری اطلاعات، داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۳ و در فرآیند ماکرو^{۱۵} تحلیل شدند. داده‌ها با توجه به اهداف یادشده تجزیه و تحلیل آماری شدند. برای بررسی تأثیرات ادراک‌شده حملات تروریستی بر اضطراب مرگ بر اساس ترس، فقدان کنترل و میزان در معرض قرار گرفتن، میانگین، انحراف معیار و ضرایب همبستگی متغیرهای مرتبط محاسبه شد. نقش ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی به عنوان عوامل تعدیل‌کننده نیز مشاهده شد.

جدول شماره ۱ میزان میانگین، انحراف معیار، پایایی α ، چولگی

15. Macro

تصویر ۱. اثر تعدیل‌کننده ویژگی‌های تاب‌آوری بر رابطه بین حملات تروریستی ادراک‌شده و اضطراب مرگ

اضطراب مرگ در افراد است) را نشان می‌دهد. نمودار مدل این نتایج را نشان می‌دهد (تصویر شماره ۱).

بحث

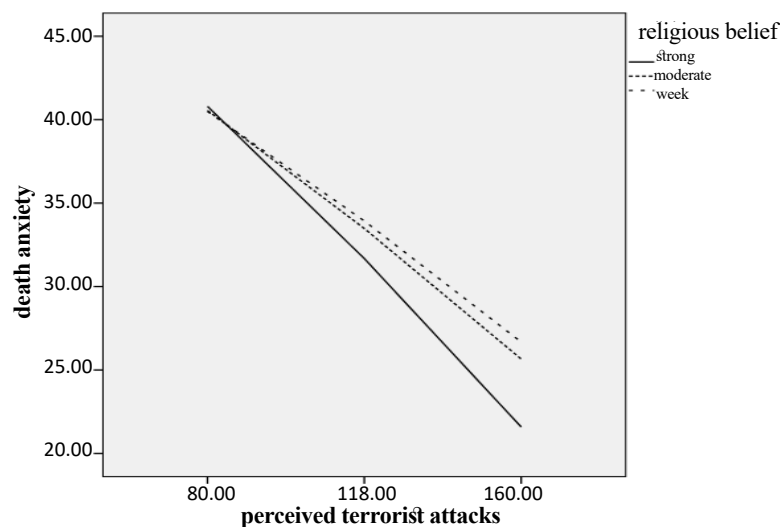
این مطالعه با هدف بررسی ارتباط بین تأثیر حملات تروریستی ادراک‌شده، ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی بر اضطراب مرگ انجام شد. آمار توصیفی در جدول شماره ۱ ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد انحراف‌معیار، کشیدگی^{۱۶} و چولگی^{۱۷} همه مقیاس‌ها و خرده مقیاس‌ها برابر یا کمتر از ۱/۰۰ است

16. Kurtosis

17. Skewness

تصویر شماره ۱ تعامل ویژگی‌های تاب‌آوری و حملات تروریستی ادراک‌شده بر اضطراب مرگ را نشان می‌دهد. مطابق تصویر شماره ۱ تأثیر ویژگی‌های تاب‌آوری بر حملات تروریستی ادراک‌شده در پیش‌بینی اضطراب مرگ، منفی است.

در تصویر شماره ۲، نمودار تأثیر متقابل باورهای مذهبی و حملات تروریستی ادراک‌شده بر اضطراب مرگ را نشان می‌دهد. نمودار حاکی از آن است که باورهای مذهبی قوی، تأثیر حملات تروریستی بر اضطراب مرگ را کاهش می‌دهد

تصویر ۲. اثر تعدیل‌کننده باورهای مذهبی بر رابطه بین حملات تروریستی ادراک‌شده و اضطراب مرگ

کاهش می‌دهد.

به همین دلیل، برای فهم رابطه بین حملات تروریستی ادراک‌شده و اضطراب مرگ بر ویژگی‌های تاب‌آوری (جدول شماره ۴) و باورهای مذهبی (جدول شماره ۵) تحلیل میانجی‌گری^{۱۸} انجام شد. نتایج نشان داد هم ویژگی‌های تاب‌آوری و هم باورهای مذهبی رابطه بین حملات تروریستی ادراک‌شده و اضطراب مرگ را تضعیف می‌کند. دلیل ممکن است این باشد که تاب‌آوری به‌عنوان یک عامل سازگاری روانی اجتماعی موفق عمل می‌کند و سطح اضطراب مرگ و افسردگی را کاهش می‌دهد [۳، ۳۲، ۴۱]. افرادی که دچار فاجعه می‌شوند بیشتر احتمال دارد اضطراب مرگ را تجربه کنند، اما افزایش ایمان به باورهای مذهبی و زندگی پس از مرگ ممکن است سطح اضطراب مربوط به مرگ و نابودی را کاهش دهد [۱۷، ۱۰، ۴۱]. زندگی در یک محیط استرس‌زا برای مدت طولانی می‌تواند با افزایش توانایی‌های تطبیقی افراد، اضطراب مرگ را کاهش دهد [۱۸].

این‌گونه زندگی با خطر آسیب ناگهانی خشونت‌آمیز یا مرگ، روند معمولی زندگی را تا حد زیادی مختل می‌کند و باعث احساس ترس، عصبانیت، اضطراب و پریشانی می‌شود. این واکنش‌ها افراد را به بازسازی مانده‌ی فعالیت‌های روزانه تشویق می‌کند به گونه‌ای که با تقویت ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی خود نسبت به مرگ و آخرت، کمتر خود را در معرض حملات قرار بدهند [۴]. با این حال افرادی مذهبی که تاب‌آوری بیشتری دارند هم با موقعیت‌های دشواری مواجه می‌شوند و برای اینکه با حمله تروریستی از پا در نیایند مجبورند برای غلبه بر شرایط به راه‌های مؤثری چون کار داوطلبانه یا گذران وقت بیشتر با خانواده و اتکا به دوستان روی بیاورند [۱۴، ۴۲].

محدودیت‌های تحقیق

به دلیل آنکه دانشجویان و مدیریت دانشکده نظامی دانشگاه باچا خان پس از حملات تروریستی به دلایل امنیتی به گردآوری اطلاعات و مشارکت در تحقیق، تمایل زیادی نشان نمی‌دادند، تعداد نمونه‌هایی که مستقیماً در معرض حملات تروریستی قرار داشته باشند در این تحقیق محدود بود. بنابراین تنها با دو مورد از مؤسساتی که دارای این افراد بودند، تماس برقرار شد.

این پژوهش محدودیت‌های زیادی دارد، از جمله یافته‌های این مطالعه مبتنی بر اطلاعات گزارش‌شده توسط شرکت‌کنندگان است که ممکن است پاسخ‌ها با سوگیری همراه باشد.

شهرهای بلوچستان، لاهور و کراچی به یک اندازه در برابر حملات تروریستی آسیب‌پذیر هستند و در پژوهش‌های بعدی نمونه‌هایی از سایر شهرهای پاکستان نیاز است تا بتوان افرادی که

که نشان‌دهنده سازگاری همه پاسخ‌ها است. ضرایب α مقیاس نشان‌دهنده پایایی و روایی تمامی ابزارها است. نتایج با مطالعات قبلی مطابقت دارد [۳۸، ۳۹].

جدول شماره ۲، همبستگی بین مقیاسی بین حملات تروریستی تجربه شده به صورت مستقیم و غیرمستقیم در افراد را نشان می‌دهد. جدول شماره ۲ نشان می‌دهد حملات تروریستی ادراک‌شده و ابعاد آن (ترس، عدم کنترل، و میزان در معرض قرار گرفتن) به‌طور قابل توجهی با اضطراب مرگ مرتبط است، اما با ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی در افراد به‌طور مستقیم و غیرمستقیم ارتباط منفی دارد. از سوی دیگر، ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای دینی به‌طور معناداری با یکدیگر رابطه مثبت داشته، اما با اضطراب مرگ رابطه منفی معناداری دارند. نتایج حاکی از آن است که حملات تروریستی مانند انفجار بمب، حملات انتحاری، استفاده از خشونت و غیره، سطح اضطراب مرگ را در افراد افزایش می‌دهد، چه مستقیماً در معرض این حملات تروریستی قرار داشته باشند و چه آن را از منابع دیگری مانند اخبار دریافت کنند. از سوی دیگر، ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی با کاهش اضطراب مرگ در این افراد، تأثیر حملات تروریستی را تضعیف می‌کند. نتایج با مطالعات قبلی مطابقت دارد [۹، ۱۰، ۱۲، ۱۴]. شاید علت آن باشد که افراد قربانی حملات تروریستی ممکن است با گذشت زمان انعطاف‌پذیری بیشتری پیدا کنند. آن‌ها به دلیل زندگی در جامعه مسلمان اعتقاد محکمی نسبت به آخرت و روز قیامت دارند. این باورهای مذهبی ممکن است اضطراب آن‌ها را در رابطه با مرگ و نابودی کاهش دهد.

جدول شماره ۳ تفاوت متغیرهای مورد مطالعه را در بین افرادی که مستقیماً در معرض حملات تروریستی قرار گرفته‌اند و همچنین افرادی که فقط از طریق منابع دیگر آن را دریافته‌اند را نشان می‌دهد. نتایج گویای آن است که افرادی که مستقیماً قربانی حملات تروریستی شده بودند، در اضطراب مرگ نمره پایین‌تری داشتند، اما در ویژگی‌های تاب‌آوری و باورهای مذهبی نمره بالاتر داشتند. این نتایج با مطالعات قبلی مطابقت دارد و بیان می‌کند که تأثیر فاجعه‌بار حملات تروریستی اضطراب مرگ را افزایش می‌دهد [۳۹، ۴۰].

همچنین مشخص شد تاب‌آوری و باورهای مذهبی در بین افرادی که تجربه مستقیمی از حملات تروریستی داشته‌اند، عوامل محافظتی مهمی در کاهش اضطراب مرگ ناشی از این حملات هستند [۲۷]. قرار گرفتن در معرض یک تهدید تروریستی باعث آسیب فیزیکی می‌شود و باورها و ایمان فرد را در مورد دنیای امن در هم می‌شکنند، اما در عین حال توانایی مقابله با این حملات را نیز افزایش می‌دهد [۲۶، ۳۴]. افرادی که به وجود خدا اعتقاد دارند، اضطراب مرگ کمتری را تجربه می‌کنند [۳۰]. این نشان می‌دهد مقابله، عزم جزم و اعتقاد به وجود خدا و آخرت، ترس از مرگ را

مستقیماً در معرض حملات قرار گرفته‌اند را در شهرهای مختلف پاکستان با هم مقایسه کرد.

تأثیرات اجتماعی تحقیق

این مطالعه از آن جهت می‌تواند برای جامعه مفید باشد که ایجاد مراکز مشاوره توان‌بخشی و افزایش مداخلات را برای قربانیان حملات تروریستی توصیه می‌کند تا ترس و اضطراب آن‌ها را از مرگ کاهش دهد. شرکت در فعالیت‌های مختلف به آن‌ها حس هدفمندی می‌دهد و این امر منجر به خوش‌بینی و خودکارآمدی می‌شود.

باتوجه به تحلیل یافته‌های این مطالعه، اجرای برنامه‌هایی برای ایجاد تاب‌آوری در این شرایط استرس‌زا و ارائه برنامه‌های پیشگیرانه به قربانیان اختلال استرس پس از سانحه که ناشی از فعالیت‌های تروریستی، مفید خواهد بود.

ملاحظات اخلاقی

به کلیه شرکت‌کنندگان جهت رعایت اصول اخلاقی در تمامی مراحل تحقیق اطلاع‌رسانی شد. به آن‌ها اطمینان داده شد که اطلاعات آن‌ها محرمانه خواهد بود.

حامی مالی

این پژوهش هیچ‌گونه کمک مالی از سازمانی‌های دولتی، خصوصی و غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

مشارکت نویسندگان

تمام نویسندگان در آماده‌سازی این مقاله مشارکت داشتند.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

تشکر و قدردانی

از خدای متعال که مهربان‌ترین و بخشنده‌ترین است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم که برکاتش مرا قادر به درک و تعقیب اندیشه‌های برتر زندگی کرده و به من شهادت بخشیده است، سپاسگزارم. از استاد راهنمایم دکتر نسرین رفیق (رئیس گروه روانشناسی کاربردی کالج نمونه دخترانه اسلام آباد پس از فارغ‌التحصیلی F-۲/۷، اسلام آباد) بسیار سپاسگزار هستم که الهام‌بخش من بوده است و بدون حمایت، تشویق و کمک او انجام این کار میسر نبود.

References

- [1] Borum R. **Understanding** terrorist psychology. In: Silke A, editor. *The psychology of counter-terrorism*. London: Routledge; 2010. [Link]
- [2] Depaola SJ, Griffin M, Young JR, Neimeyer RA. Death anxiety and attitudes toward the elderly among older adults: The role of gender and ethnicity. *Death Studies*. 2003; 27(4):335-54. [DOI:10.1080/07481180302904] [PMID]
- [3] Khan A, Estrada MAR, Yusof Z. How terrorism affects the economic performance? The case of Pakistan. *Quality & Quantity*. 2016; 50(2):867-83. [DOI:10.1007/s11135-015-0179-z]
- [4] Khan AM, Sarhandi I, Hussain J, Iqbal S, Taj R. . Impact of terrorism on mental health. *Annals of Pakistan Institute of Medical Sciences*. 2012; 8(1):46-9. [Link]
- [5] Jones DM, Smith ML. The changing security agenda in South-east Asia: globalization, new terror, and the delusions of regionalism. *Studies in Conflict & Terrorism*. 2001; 24(4):271-88. [DOI:10.1080/10576100117412]
- [6] Slovic P. The perception of risk. In: Sternberg R, Fiske S, Foss D, editors. *Scientists making a difference: One hundred eminent behavioral and brain scientists talk about their most important contributions*. Cambridge: Cambridge University Press; 2016. [DOI:10.1017/CBO9781316422250.040]
- [7] Malik OF, Schat AC, Raziq MM, Shahzad A, Khan M. Relationships between perceived risk of terrorism, fear, and avoidance behaviors among Pakistani university students: A multigroup study. *Personality and Individual Differences*. 2018; 124:39-44. [DOI:10.1016/j.paid.2017.11.044]
- [8] Howie L. There is nothing to fear but fear itself (and terrorists): Public perception, terrorism and the workplace. Paper presented at: the Social Change in the 21st Century Conference. 28 October 2005; Queensland, Australia. [Link]
- [9] Mosavel M, Ahmed R, Ports KA, Simon C. South African, urban youth narratives: Resilience within community. *International Journal of Adolescence and Youth*. 2015; 20(2):245-55. [PMID]
- [10] Fischhoff B, Slovic P, Lichtenstein S, Read S, Combs B. How safe is safe enough? A psychometric study of attitudes towards technological risks and benefits. *Policy Sciences*. 1978; 9:127-52. [DOI:10.1007/BF00143739]
- [11] Haq IU, Mahmud N, Zainab B, Azeem MU, Anwar F. Combine effects of fear of terrorism and psychological capital on job outcomes. *Academy of Management Proceedings*. 2016; 1:16026. [DOI:10.5465/ambpp.2016.16026abstract]
- [12] Miller RL, Mulligan RD. Terror management: The effects of mortality salience and locus of control on risk-taking behaviors. *Personality and Individual Differences*. 2002; 33(7):1203-14. [DOI:10.1016/S0191-8869(02)00009-0]
- [13] Rafiq N, Shehzadi I. Religiosity [MA thesis]. Islamabad: Islamabad Model College for Girls; 2013.
- [14] Vishkin A, Tamir M. Fear not: Religion and emotion regulation in coping with existential concerns. In: Vail KE, Routledge C, editors. *The science of religion, spirituality, and existentialism*. Cambridge: Academic Press; 2020. [DOI:10.1016/B978-0-12-817204-9.00023-8]
- [15] Shahbaz M, Shabbir MS, Malik MN, Wolters ME. An analysis of a causal relationship between economic growth and terrorism in Pakistan. *Economic Modeling*. 2013; 35:21-9. [DOI:10.1016/j.econmod.2013.06.031]
- [16] Ismail A, Amjad S. Determinants of terrorism in Pakistan: An empirical investigation. *Economic Modeling*. 2014; 37:320-31. [DOI:10.1016/j.econmod.2013.11.012]
- [17] Javanmard GH. Religious beliefs and resilience in academic students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2013; 84:744-8. [DOI:10.1016/j.sbspro.2013.06.638]
- [18] Davydov DM, Stewart R, Ritchie K, Chaudieu I. Resilience and mental health. *Clinical Psychology Review*. 2010; 30(1):479-95. [DOI:10.1016/j.cpr.2010.03.003] [PMID]
- [19] Mehmood S. Terrorism and the macroeconomy: Evidence from Pakistan. *Defence and Peace Economics*. 2014; 25(5):509-34. [DOI:10.1080/10242694.2013.793529]
- [20] Connor KM. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*. 2003; 18(2):76-82. [DOI:10.1002/da.10113] [PMID]
- [21] Cyrulnik B. *Resilience: How your inner strength can set you free from the past*. London: Penguin; 2009. [Link]
- [22] US Department of Defense. *The Dictionary of Military Terms*. Skyhorse Publishing Inc.; 2009.
- [23] Goleman D. *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Learning. London: Bloomsbury; 1996. [Link]
- [24] Vázquez C, Pérez-Sales P, Hervás G. Positive effects of terrorism and posttraumatic growth: An individual and community perspective. In: Joseph S, Linley A, editors. *Trauma, recovery, and growth: positive psychological perspectives on posttraumatic stress*. New York: Wiley; 2008. [DOI:10.1002/9781118269718.ch4]
- [25] Anda RF, Felitti VJ, Bremner JD, Walker JD, Whitfield C, Perry BD, et al. The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood. A convergence of evidence from neurobiology and epidemiology. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*. 2006; 256(3):174-86. [DOI:10.1007/s00406-005-0624-4] [PMID] [PMCID]
- [26] Lau RW, Cheng ST. Gratitude lessens death anxiety. *European Journal of Ageing*. 2011; 8(3):169. [DOI:10.1007/s10433-011-0195-3] [PMID] [PMCID]
- [27] Lehto RH, Stein KF. Death anxiety: An analysis of an evolving concept. *Research and Theory for Nursing Practice*. 2009; 23(1):23-41. [DOI:10.1891/1541-6577.23.1.23] [PMID]
- [28] Sargent R, Brooks DJ. Terrorism in Australia: A psychometric study into the Western Australian public perception of terrorism. Paper presented at: 3rd Australian Security and Intelligence Conference. 30th November 2010; Perth, Australia. [Link]
- [29] Fair CC, Malhotra N, Shapiro JN. Faith or doctrine? Religion and support for political violence in Pakistan. *Public Opinion Quarterly*. 2012; 76(4):688-720. [DOI:10.1093/poq/nfs053]
- [30] Clore GL, Gasper K, Garvin E. Affect as information. In: Forgas JP, editor. *Handbook of affect and social cognition*. Oxfordshire: Taylor & Francis; 2012. [Link]

- [31] Enders W, Sandler T. Distribution of transnational terrorism among countries by income class and geography after 9/11. *International Studies Quarterly*. 2006; 50(2):367-93. [DOI:10.1111/j.1468-2478.2006.00406.x]
- [32] Nayab R, Kamal A. Terrorism catastrophizing, perceived stress and death anxiety among university students. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*. 2010; 8(2):132-44. [Link]
- [33] Crawford E, Wright MO, Masten AS. *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. 2006.
- [34] Bakan AB, Arli SK, Yıldız M. Relationship between religious orientation and death anxiety in elderly individuals. *Journal of Religion and Health*. 2019; 58(6):2241-50. [DOI:10.1007/s10943-019-00917-4] [PMID]
- [35] Millstein SG, Halpern-Felsher BL. Perceptions of risk and vulnerability. *Journal of Adolescent Health*. 2002; 31(1 Suppl):10-27. [DOI:10.1016/S1054-139X(02)00412-3] [PMID]
- [36] Templer DI. The construction and validation of a death anxiety scale. *The Journal of General Psychology*. 1970; 82(2d Half):165-77. [DOI:10.1080/00221309.1970.9920634] [PMID]
- [37] Friborg O, Hjemdal O, Rosenvinge JH, Martinussen M. A new rating scale for adult resilience: What are the central protective resources behind healthy adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research*. 2003; 12(2):65-76. [DOI:10.1002/mpr.143] [PMID] [PMCID]
- [38] Peterson M, Hasker W, Reichenbach B, Basinger D. *Reason and religious belief: An introduction to the philosophy of religion*. New York: Oxford University Press; 2008. [Link]
- [39] Syed SH, Saeed L, Martin RP. Causes and incentives for terrorism in Pakistan. *Journal of Applied Security Research*. 2015; 10(2):181-206. [DOI:10.1080/19361610.2015.1004606]
- [40] Cheung-Blunden V, Blunden B. Paving the road to war with group membership, appraisal antecedents, and anger. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*. 2008; 34(2):175-89. [DOI:10.1002/ab.20234] [PMID]
- [41] Azeem F, Naz MA. Resilience, death anxiety, and depression among institutionalized and non-institutionalized elderly. *Pakistan Journal of Psychological Research*. 2015; 30(1) 111-30. [Link]
- [42] Vernberg EM, Varela RE. Posttraumatic stress disorder: A developmental perspective. In Vasey MW, Dadds MR, editors. *The developmental psychopathology of anxiety*. New York: Oxford University Press; 2001. [DOI:10.1093/med:psych/9780195123630.003.0017]

This Page Intentionally Left Blank